
**RELATIONAL SYLLOGISMS AND THE HISTORY OF
ARABIC LOGIC 900–1900**

**Khaled el-Rouayheb, Leiden-Boston: Brill 2010, vii +
295 s., ISBN 978 90 04 18319 3.**

Yusuf DAŞDEMİR

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mantık Anabilim Dalı

dasdemir81@hotmail.com

İslam bilim ve düşünce tarihi üzerine yazılmış pek çok kitap ve makale olmasına karşın, bu geleneğin önemli bir parçası olan mantık disiplininin tarihi ve özellikleri üzerinde yeterince durulduğunu söylemek zordur. Ülkemizde İslam mantık tarihini kapsamlı bir şekilde ele alan bir araştırma henüz yapılmış değildir. Batılı araştırmacıların İslam mantık tarihine olan ilgisi ise, 60'lı yıllarda Nicholas Rescher'in çalışmaları ile başlamıştır. Günümüzde de en önemli başvuru kaynaklarından biri olan *The Development of Arabic Logic* (1964) isimli eserinde Rescher, İslam mantık geleneğinin temel karakteristiklerini vererek mantık alanında eser vermiş bütün düşünürlerin isimlerini ve gelenek içindeki yerlerini kısaca tespit etmektedir. Rescher, bu çalışmasını 16. yy. mantıkçıları ile sonlandırır; çünkü ona göre, bu dönemden sonrası İslam mantığı için tam bir "donuklaşma", "durağanlaşma" ve "kemikleşme" dönemidir. Son dönem mantıkçıları, orijinal eserler kaleme almak yerine öncekilerin yazdıklarını tekrarlamakla ve bunlara şerh ve hâşiye yazmakla yetinmişlerdir. İslam düşüncesinin 13. yy. sonrasında durağanlaştığı ve canlılığını yitirdiği yönündeki genel kabulle paralellik arz eden Rescher'in bu yorumunun, günümüze değin etkinliğini koruduğu söylenebilir. İslam mantık tarihinin son beş asrını göz ardı eden böyle bir yaklaşıma en kapsamlı ve ciddi eleştirilerden biri, Khaled El-Rouayheb'in "*Relational Syllogisms and the History of Arabic Logic 900–1900 [İlişkisel Kıyaslar ve İslam Mantık Tarihi 900-1900]*" isimli çalışmasıdır.

Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nde İslam dünyasının özellikle 16. yy. ve sonrası kültürel ve entelektüel tarihi ile ilgili dersler veren El-Rouayheb, söz konusu eserinde ilişkisel kıyaslar bağlamında İslam mantık geleneğinin klasik sonrası dönemde durağanlaştığı iddiasının geçersizliğini göstermeye çalışmaktadır. Yedi bölümden oluşan eserin birinci bölümünde "Klasik Dönem" olarak adlandırılan 900–1200 yılları arasında, Fârâbî (ö. 950), İbn Sina (ö. 1037) ve İbn Rüşd (ö. 1198) başta olmak üzere mantıkçıların ilişkisel kıyaslara ve bu kıyasların sorunlu taraflarına ilişkin yaklaşımları ele alınmaktadır. İkinci Bölüm, İslam mantık tarihinin en verimli çağı olarak görülebileceğimiz 1200–1350 yılları arasını ele almakta ve bu bağlamda özellikle Fahreddin Razi (ö. 1210)'nin, "kıyasın ancak üç terimden oluşabileceği" yargısına yönelik eleştirilerine dikkat çekmektedir. Şerh ve hâşiyeler döneminin başlangıcı olarak görülen 1350–1600 yılları arasında İslam mantıkçılarının ilişkisel kıyaslara yaklaşımı üçüncü bölümde izah edilmekte; burada özellikle literal bir tür olarak şerh ve hâşiyenin bizâtihi felsefî değerden yoksun olmadığı düşüncesi vurgulanarak Celaleddin Devvâni (ö. 1502) ile Sadreddin Deştaki (ö. 1498) arasında kıyasta orta terimin tekrarı konusunda yaşanan tartışmalara dikkat çekilmektedir. Dördüncü bölümde, 1600'lü yıllardan itibaren farklılaşmaya ve bölünmeye başlayan İslam mantık geleneği içerisinde İran, Hindistan, Kuzey Afrika ve Hıristiyan Arap geleneklerinin konuya bakışı ele alınmakta ve kitabın son üç bölümünde, yani beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde ise Osmanlı mantık tarihinin 1600–1900 yılları arasındaki gelişimine ışık tutulmaktadır. Bu bağlamda altıncı bölüm İsmail Gelenbevi (ö. 1791)'ye ve ilişkisel kıyaslar konusundaki görüşlerine ayrılmıştır.

El-Rouayheb'in bu çalışmasının, pek çok bakımdan ilk olma özelliği taşıdığı ve aynı zamanda âdeta kemikleşmiş bazı kabulleri değiştirmeyi amaçladığı görülmektedir. Eserin orijinallik taşıyan bazı özellikleri şöyle sıralanabilir:

(1) Eser, İslam mantık tarihini, ilk dönemlerinden Batılı tarzda mantık kitaplarının yazılmaya başlandığı 19. yüzyıla kadar gözden geçirerek bütünsel bir İslam mantık tarihi görüntüsü sunmaktadır.

(2) İslam mantık geleneğinin büyük bir bölümünü oluşturan yazma eserlerin titiz ve kapsamlı bir tarzda ilk defa bu çalışmada incelendiği söylenebilir. Yazar, bütün yazmaları inceleyemediğini itiraf etmekle birlikte, gelenek üzerinde etkili olan bütün eserleri gördüğünü belirtmektedir.

(3) İslam mantık geleneğinin 17. yüzyıldan itibaren bölündüğü ve coğrafya temelli, birbirinden büyük ölçüde bağımsız hatta habersiz farklı gelenekler oluştuğu tezi eserin bir diğer orijinal tespitidir. Bu bağlamda yazar,

İran, Hindistan, Kuzey Afrika ve Osmanlı mantık geleneklerinden söz etmektedir.

(4) İslam coğrafyasında yaşayan Hıristiyan Arapların mantık anlayışlarının ve mantığa katkılarının ilk defa bu eserde gündeme getirildiği söylenebilir.

(5) Molla Fenâri (ö. 1431), Musa Pehlivânî (ö. 1720), Ebu Said Hâdimî (ö. 1762) ve İsmail Gelenbevi gibi önemli Osmanlı mantıkçıları İngilizce literatürde bu denli ayrıntılı olarak ele alan ilk eserin El-Rouayheb'in bu çalışması olduğu görülmektedir.

(6) Yine görüldüğü kadarıyla eser, 'ilişkisel kıyaslar'ın İslam mantık tarihi içerisindeki gelişimiyle ilgili ilk çalışmadır. Bu bağlamda "ilişkisel kıyaslar", "eşitlik kıyasları", "müteâref-olmayan kıyaslar", "çifte suğralı kıyaslar" vb. gibi pek çok terim bu eserle günümüz mantıkçılarının gündemine taşınmaktadır.

El-Rouayheb, özellikle Rescher'in ileri sürdüğü bazı değerlendirmelere de önemli eleştiriler getirmektedir. Bu bağlamda yazarın getirdiği yeni anlayışları da şöyle ifade edebiliriz:

(1) Felsefi ve düşünsel anlamda çok değer taşımadığı yargısı ile 16. yüzyıl ve sonrası İslam mantık birikiminin göz ardı edilmesi, toptancı ve dayanaktan yoksun bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Yazar, İslam mantıkçılarının çok fazla önem vermediği ilişkisel kıyaslar bağlamında bile söz konusu dönemde pek çok yeni ve orijinal yaklaşım geliştirildiğini göstermeye çalışmaktadır.

(2) İbn Sina sonrası İslam mantıkçılarının Rescher tarafından "Doğulu" ve "Batılı" olarak tasnif edilmesi de yine aşırı genellemeci bir tutumdur. Bu tasnif, İbn Sina çizgisinde mantık yapanları "Doğulu", onu eleştirenleri ise "Batılı" olarak göstermektedir. Hâlbuki İbn Sina sonrası dönemde onu eleştirenler bile esasında büyük ölçüde yine onun çizdiği çerçeveye bağlı kalmışlardır.

(3) Şerh ve hâşiyeleri önyargılı bir şekilde tümüyle göz ardı etmek doğru değildir. Bunlar içerisinde gerçekten önceki eserleri tekrar edenler olduğu gibi, konulara yeni birtakım açılımlar getirenleri de vardır. Dolayısıyla çoğu yazma koleksiyonlarında araştırmacıların ilgisini bekleyen bu henüz keşfedilmemiş şerh ve hâşiyelerin incelenmesi İslam mantık tarihine bakışımızda pek çok değişiklik yaratabilir.

İslam mantık tarihine ilişkin önyargılarla hesaplaşmaya çalıştığı bu eserde yazarın sâde fakat teknik bir dil kullandığı görülmektedir. Ayrıca ko-

nusunun son derece spesifik olması, belli bir mantık ve felsefe birikimi olmayan okuyucular için eserin anlaşılmasını güçleştirebilir. Bu arada örnek olarak kullanılan önerme ve kıyasların yer yer sembolik mantık diliyle de gösterilmesi hem eserin ifadesini zenginleştirmekte, hem de günlük dilde farkına varılamayan birtakım ayrımların görülmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca yazarın, Arapça'dan çevirdiği hemen her pasajın orijinalini vermesi de çeviriden kaynaklanabilecek bazı anlama güçlüklerini önlemektedir.

Yazar İslam mantık geleneğini belirli bir konu (ilişkisel kıyaslar) etrafında incelediği için, ele aldığı mantıkçıların başka konulara ilişkin fikirlerine hemen hiç yer vermemiştir. Dolayısıyla başka konu veya konuları esas alarak alternatif İslam mantık tarihlerinin yazılabileceğini söylemek mümkündür. Bu tür çalışmaların artmasıyla birlikte İslam mantık tarihine ilişkin yeni birtakım perspektifler geliştirileceği ve bazı önyargıların kırılacağı da bir gerçektir.

Son olarak, ülkemizde mantık alanında henüz yeterli bir literatür oluşmadığı gerçeğini de göz önünde bulundurarak, doğrudan kaynaklarına giderek verdiği bilgiler ve getirdiği yeni bakış açılarıyla oldukça önemli gördüğümüz bu eserin yakın zamanda Türkçeye çevrilmesinin faydalı olacağı kanaatimizi dile getirmek istiyoruz.